

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY**

МРНТИ 10.77.35
УДК 343. 241

Т.К. Акимжанов¹, Г.Ж. Османова^{1,2}

¹Туран Университеті,

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАЛАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-
ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛЫМЕН ОЛАРДЫҢ
ОРЫНДАЛУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖӨНІНДЕ ОДАН ӘРІ ІСКЕ
АСЫРЫЛАТЫН ШАРАЛАР ТУРАЛЫ**

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық жазаның мазмұны мен мақсаттарын одан әрі жетілдіру арқылы жазаның орындалу тиімділігін арттыру жөніндегі жекелеген шаралар қарастырылған. Автордың пікірінше, қылмыстық жазаның мазмұны қылмыстық жазаларды орындаудың бүкіл процесіне әсер етеді. Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын Ресей Федерациясының ҚК-мен және Қырғыз Республикасының ҚК-мен салыстыру негізінде бапта қылмыстық жазаны түсіну мен оның мақсаттары бөлігінде Қазақстан Республикасының ҚК-ін жетілдірудің нақты жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: жазаның орындалуы, қылмыстық жаза, жаза мақсаты, бас бостандығынан айыру, қылмыстық жазалардың түрлері, жазалардың тиімділігі.

Акимжанов Т.К. ¹, Османова Г.Ж. ^{1,2}

¹Университет Туран

² Казахский национальный педагогический университет имени Абая

**О ДАЛЬНЕЙШИХ МЕРАХ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ
ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЕГО
УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ АСПЕКТОВ**

Аннотация

В статье рассмотрены отдельные меры по повышению эффективности исполнения наказания путем дальнейшего совершенствования содержания, целей уголовного наказания. Поскольку, по мнению авторов, именно содержание уголовного наказания влияет на весь процесс исполнения уголовных наказаний. На основе сравнения действующего уголовного законодательства Республики Казахстан с УК Российской Федерации и УК Кыргызской Республики в статье предлагаются конкретные пути усовершенствования УК Республики Казахстан в части понимания сущности и целей уголовного наказания.

Ключевые слова: исполнение наказания, уголовное наказание, цели наказания, лишение свободы, виды уголовных наказаний, эффективность наказаний.

T. Akimzhanov¹, G. Osmanova^{1,2}

¹Turan University

²Abai Kazakh National Pedagogical University

ON FURTHER MEASURES TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF THE EXECUTION OF SENTENCES IN THE FORM OF DEPRIVATION OF LIBERTY BY IMPROVING ITS CRIMINAL-LEGAL ASPECTS

Abstract

The article considers individual measures to improve the efficiency of punishment execution by further improving the content and goals of criminal punishment. Since, according to the author, it is the content of the criminal punishment that affects the entire process of the execution of criminal penalties. Based on a comparison of the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan with the Criminal Code of the Russian Federation and the Criminal Code of the Kyrgyz Republic, the article suggests specific ways to improve the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in terms of understanding and goals of criminal punishment.

Keywords: execution of punishment, criminal punishment, purpose of punishment, deprivation of liberty, types of criminal punishments, effectiveness of punishments.

Кіріспе. Қазіргі қылмыстың сандық және сапалық көрсеткіштерінің теріс өзгерістері қоғамнан осы процестерге барабар әсер ету шараларын талап етеді.

Мысалы, қоғам үшін жоғары қауіп төндіретін қандай да бір қылмыстық құқық бұзушылықтардың өсуі кезінде мемлекет олар үшін қылмыстық жазаны қатаңдатты, ҚР ҚК-не жаңа баптар енгізді немесе керісінше, жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтар санын қысқарту, жағдайды өзгерту және басқа да себептер кезінде, заң шығарушы олар үшін қылмыстық жазаны жеңілдетті немесе осы құрамдарды қылмыстық сипаттан арылтып, оларды ҚР ҚК Ерекше бөлігінен алып тастады. Қылмыстық қуғын-сүргінге деген қажеттіліктің артуы жазаның ұғымын, мәнін, жаза жүйесін неғұрлым мұқият теориялық тұрғыдан түсінуді және заңнамалық тұрғыдан бекітуді, сондай-ақ жазаларды тағайындау мен орындаудың принциптері мен құқықтық тетігін әзірлеуді талап етеді.

Зерттеу әдістемесі жалпы құқықтық әдістер мен арнайы әдістердің жиынтығынан тұрады, атап айтқанда статистикалық, салыстырмалы талдау, тақырып бойынша жүйелі, материалистік, логикалық көзқарас және басқалары.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасы бойынша 2015 жылдан бастап, яғни 2014 жылдың 3 шілдесінде қабылданған ҚР ҚК күшіне енгеннен бері сотталған және ақталғандардың статистикасын келтірейік.

Сонымен, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (ф-1 Бірінші сатыдағы соттардың жұмысы туралы) мәліметтері бойынша Қазақстан Республикасында 2015 жылы – 31603, 2016 жылы – 21 997 адам, 2017 жылы – 33671 адам, 2018 жылы – 31652 адам, 2019 жылы – 27156 адам, 2020 жылы – 29882 адам, 2021 жылы – 28602 адам қылмыстық жазаның әртүрлі түрі бойынша сотталған.

Нәтижесінде, көрсетілген мерзімде сотталғандардың жалпы саны – 204563 адамды құрады.

Соттар ақтаған, бұрын сотталған адамдардың саны да қызығушылық тудырады.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (ф-1 бірінші сатыдағы соттардың жұмысы туралы) мәліметтері бойынша Қазақстан Республикасындағы ақталған, бұрын сотталғандардың саны 2015 жылы – 743, 2016 жылы – 326, 2017 жылы – 825 адам, 2018 жылы – 875 адам, 2019 жылы – 877 адам, 2020 жылы – 469 адам, 2021 жылы – 413 адамды құрады.

Көрсетілген уақыт кезеңінде соттармен бұрын сотталып ақталғандардың жалпы саны 4568 адамды құрады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында қылмыстық-құқықтық саясатқа көп көңіл бөлінді.

Осылайша, 4.10 тармақта қылмыстық заңнаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін келесі мәселелерді шешу қажет екендігі атап өтілді:

– адам құқықтары саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттардың талаптарын, қылмысқа

қарсы іс-қимылды және ұлттық құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын тұжырымдау;

– қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау тетіктерін жетілдіру;

– қылмыстық процестік және қылмыстық-атқару заңнамасын бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру;

– елдегі криминогендік жағдайдың сапалы жақсаруына қол жеткізу [1].

Қылмыстың алдын алуда қылмыстық жазалардың маңызы зор.

Сонымен бірге, бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазамен тек құқықтық қана емес, әлеуметтік, криминологиялық және өзге де салдарлар да байланысты екенін назарға алған жөн.

Бас бостандығынан айыру ретінде қоғамнан оқшаулауға байланысты қылмыстық жазаларды қолданудан келесі салдарларды ажыратуға болады.

Біріншіден, сотталғандар саны үнемі өсіп келеді. Қазақстанда орта есеппен 10 жыл ішінде жыл сайын 10-мыңнан 17 мыңға дейін адамға қатысты бас бостандығынан айыру сияқты жаза түрі соттармен тағайындалды. Бұл, әрине, жазаның бұлтартпастығының жақсы көрсеткіші, бірақ 19 миллион халқы бар Қазақстан үшін тым жоғары, өйткені қылмыстық әділет саласына тартылған азаматтар санының тұрақты өсу үрдісі байқалады.

Мысалы, ҚР ПМ ҚАЖК деректері бойынша біздің еліміздің отыз жылдық егемендігі ішінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелері арқылы бір жарым миллионнан астам адам өткен.

Екіншіден, түзеу мекемесіне орналастыру, ең алдымен, сотталушыны жеке оқшаулауды және репрессивтіліктің жоғарылауын білдіреді, өйткені бас бостандығынан айыру жазасы сотталушы үшін белгілі бір дәрежеде айтарлықтай құқықтық шектеуді қажет етеді (қозғалыс еркіндігі, жұмыс түрін таңдау, жұмыс және демалыс уақыты, туыстарымен қарым-қатынас мүмкіндігі және т. б.).

Үшіншіден, бас бостандығынан айыру тек соттау мәселесін ғана емес, сонымен бірге сотталғанның жақындары мен туыстары үшін қайғылы жағдайдың бір түрі болып табылады, өйткені ол көбінесе сотталушының бұрынғы жұмыс орны, тұрғылықты жері, оқу орны бойынша жақын ортасынан (көршілері, әріптестері, ерлі-зайыптылар, сыныптастары, балалары және т. б. теріс бағалауы) қоғамдық сөгуге алып келеді.

Төртіншіден, бас бостандығынан айыру түріндегі жаза белгілі бір жағымсыз салдарларды тудырады, көбінесе құқық қорғау органдарына тәуелді емес, бұл сотталушының жеке басының айтарлықтай өзгеруіне әкеледі.

Бесіншіден, сотталған адамның қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінде болуы сотталған адамның жеке басының тозуына ғана емес, сонымен бірге оны қылмыстық әрекетке тартуға, содан кейін қоғамды криминализациялауға жағдай жасайды.

Алтыншыдан, үкімнің орындалуы мемлекет үшін өте шығынды және қымбат жағдай болып табылады.

Мәселен, 2014 жылы бір сотталған адамды ұстауға жұмсалатын шығыстар мемлекет үшін жылына 613 мың теңгені және барлық қылмыстық-атқарушы органдар үшін 47,5 миллиард теңгені құрады, ал 2022 жылы шығыстар ұлғайып, 50 миллиард теңгеден асты, бұл қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінен босатылған бұрынғы сотталғандарды ұстауға жұмсалатын шығыстарды қамтымайды (шамамен пенитенциарлық мекемелерден жыл сайын босатылғандар саны жылына шамамен 10-15 мың адамды құрайды).

Сотталғандар санын талдау бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандар санының азаюын көрсетті, бұл ретте пробация қызметінің есебі бойынша өткен сотталғандар саны ұлғаюда.

Сонымен қатар, жыл сайын бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың саны артып келеді.

2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша түзеу мекемелерінде жазасын өтеп жатқан және тергеу изоляторларындағы сотталғандардың саны 30 000-нан астам адамды, ал пробациялық бақылаудағы сотталғандардың саны 70 000 мыңнан астам адамды құрайды.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, босатылғаннан кейінгі алғашқы екі-үш айда тұруға және жұмыс іздеуге қаражат қажет адамдардың барлығы әлеуметтік көмекке мұқтаж.

Өкінішке орай, жазаны орындау тәжірибесі көрсеткендей және белгілі ғалымдардың (В.Н. Кудрявцев, Г.Ф. Хохлаков және т. б.) пікірі бойынша біздің елімізде және шетелде сотталған адам жазасын өтегеннен кейін жақсармайды, керісінше нашарлайды және бұл, өкінішке орай, объективті факторлардың әсерінен, ҚАЖ қызметкерлерінің тікелей және белсенді қатысуымен болады. Яғни, қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасында бекітілген жазаның игі мақсаттарын іске

асырудың орнына мемлекет сотталған адамды субмәдениеттің және оның одан әрі криминализациясының ықпалына көндіреді.

Біздің қоғам дамуының өзгерген жағдайларын, мән-жайларын және өзге де факторларын ескере отырып, жазаны орындаудың тиімділігіне тікелей қатысы бар қылмыстық жаза институтының жекелеген ережелерін қайта ойластыру қажет.

Бірінші. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жаза тұжырымдамасының өзі қайта қарауды қажет етеді.

Қазіргі қылмыстық құқық доктринасында жазалау туралы ілімге көбірек назар аудару керек, дегенмен бұл мәселе жеткілікті зерттелген және қайта қарастырудың қажеті жоқ деген қате пікір бар.

Мұны 2014 жылғы ҚР ҚК қабылдаған кезде жалпы бөлімнің жаза бөлімдеріне байланысты ережелер іс жүзінде өзгеріссіз қалды, бірақ қайта ойластыру мен түзетуді қажет етті.

Қазақстанда қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы құқықтық реттеудің аяқталғанына қарамастан (2014 жылы ҚР ҚК, ҚР ҚПК, ҚР ҚАК қабылданған) құқық қолдану практикасы мен қолданыстағы заңнаманы талдау осы салада шешілмеген проблемаларды көрсетеді.

Оның үстіне, соңғы жылдары біз Қазақстан Республикасында да, Ресей Федерациясында да қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде сотталғандарға қатысты азаптауларды қолданудың құралдарында жарияланған резонанстық фактілерінің куәсі болдық, олар Қазақстан Республикасында ең жоғары деңгейде талқылаудың мәні болып табылды.

Кез келген елдің қылмыстық саясатын іске асыру кезінде мемлекет бір жағынан жасалған қылмыс үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз етуге, ал екінші жағынан, сотталған адамның өзі үшін де, жалпы мемлекет үшін де әлеуметтік салдарды барынша азайта отырып, осы жазаны неғұрлым әділ және тиімді етуге ұмтылуы керек.

Қоғам дамуының әлеуметтік, саяси және экономикалық жағдайларының өзгеруін ескере отырып, жазалау доктринасы теориялық, заңнамалық және ұйымдастырушылық деңгейлерде қайта қаралып, түзетілуі керек.

Қылмыстық жазаның жаңа тұжырымдамасын іздеу қажеттілігін қазіргі уақытта жалғасып жатқан ғылыми қарама-қайшылық дәлелдейді.

Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясатының жаңа тұжырымдамасында көрініс тапқан мемлекеттің қылмыстық-құқықтық саясаты іс-әрекеттердің жазаланушылық мәселелерін оларда алдын алу функциялары басым деп түсіндіруге тиіс, бұл жазаның мазмұны мен оның мақсаттарын да елеулі өзгертеді.

Ежелгі грек философы Платон өзінің алғашқы жазбаларында жаза оның жан дүниесінде үйлесімділікті қалпына келтіре алатын қылмыскер үшін игі деп жазды. Ол өлім жазасына жол берді. Бірақ сонымен бірге Платон заң шығару процесіне назар аударды, адамның жетілмегендігін ескеру, қылмыстың алдын алуға тырысу және жаза нәтижесінде адамның жақсаруына қол жеткізу қажеттілігін атап өтті. Платон сонымен бірге жазаның жеке сипатын атап өтті, ол мемлекеттік тәртіпке қол сұғушылық жағдайында да қылмыскердің ұрпақтарына қолданылмауы керек деп санайды [2, 19 б.].

Өкінішке орай, жазаны орындау тәжірибесі көрсетіп отырғандай, мемлекет, оның уәкілетті органдары атынан, қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасында бекітілген жазаның игі мақсаттарын іске асырудың орнына, сотталған адамды субмәдениеттің және оны одан әрі криминализациялаудың ықпалына жатқызады.

У.С. Джекебаевтың пікірінше, қылмыстық жаза мақсаттарын дұрыс түсінудің теориялық және практикалық маңызы зор. Қоғамда ештеңе саналы ниетсіз, қалаған мақсатсыз жасалмайтыны белгілі. Осыдан қылмыстық жазаның мақсаттары туралы нақты түсініктің маңыздылығы айқын болады. Заңмен анықталған мақсаттар, бір жағынан, қаражат таңдауға әсер етеді, ал екінші жағынан, таңдалған қаражат осы мақсатты жүзеге асыру әдісіне әсер етеді. Бұл күрделі тәуелділіктерді білу заңнаманы жетілдіру үшін де, оны іс жүзінде қолдану үшін де қажет [3, 59 б.].

Мысалы, Н.Ф. Кузнецов қылмыстық заңнамадағы жазалардың шамадан тыс мақсаттары туралы айта отырып, олардың пікірінше, олар ұстанған кезде сотталғандардың ешқайсысы Қылмыстық кодекстің мақсаттарына жете алмайды, сондықтан өмір бойы жазасын өтеуі керек [4, 739 б.].

М.Д. Шаргородскийдің пікірінше, қалпына келтіру функциясы қылмыстық құқық үшін заңның қорғаныс саласы ретінде жат болып табылады [5, 316.].

Біздің ойымызша, 1959 жылы ҚазКСР ҚК-тен, содан кейін 1997 жылы ҚР ҚК-тен сәтті өткен ҚР ҚК-нің 39-бабында жазылып бекітілген «тән азабын шектірмеу немесе адамның қадір-қасиетін

қорламау» жазаға қойылатын талапта өмір шындығынан басқа сәйкессіздік бар, өйткені бұл жазаны орындайтын органдардың жұмысын қиындататындықтан, Ресейдің (РФ ҚК 43-бабы) үлгісі бойынша ерекшелік қажет.

Осыған орай, Қазақстанда да, Ресей Федерациясында да азаматтық қоғам, ҮЕҰ өкілдерінің бұқаралық ақпарат құралдарындағы сотталғандардың құқықтарының бұзылуы және заңмен бекітілген аталған нормалардың сақталмауы туралы қатаң сыни пікірлерін түсіндіруге болады.

Қазақстандық ғалым Б.К. Шынарбаев жаза қылмыскерге белгілі бір шектеулер, азап әкелетінін орынды атап өтеді. Олар физикалық, моральдық, материалдық және басқа сипатта болуы мүмкін. Бас бостандығынан айыруға сотталған кезде сотталған адам бірқатар жеке құқықтарымен және ең бастысы, бостандық құқығымен шектеледі. Сотталған адамға айыппұл, мүлкін тәркілеу қолданылған кезде оның материалдық жағдайы нашарлайды [6, 9 б.].

Мысалы, қылмыскерді қоғамнан оқшаулау процесінде мемлекет зардап шеккен тараптың моральдық шығындарын қанағаттандырады, ал айыппұл салу, түзету жұмыстары, мүлкті тәркілеу кезінде жәбірленушіге келтірілген мүлдік зиянды өтеуге көмектеседі.

Сондықтан, біздің ойымызша, жаза тұжырымдамасын қайта қарап, оны икемді, тиімді, шығыны аз және қоғам үшін пайдалы ету керек.

Екінші. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаның алдын алу функцияларын күшейту қажет.

Қылмыстың алдын алу проблемасының назардан түспеу себептерінің бірі Қазақстанда қылмыстық құқық бұзушылықтардың, сондай-ақ «түрме» халқының санының өсуі болып табылып отырғандықтан, елеулі алаңдаушылық туғызбауы мүмкін емес.

В.Н. Кудрявцев жазаның алдын-алу мәні неғұрлым көп екенін дұрыс атап өтті:

- жауапкершіліктің бұлтартпастығы жоғарылығы;
- қылмыс тезірек жазаланады;
- қатаң жаза қылмыскер мен оның жақындарының мүдделеріне нұқсан келтіреді;
- тұлғаның сана-сезімінен жоғары;
- жаза кінәлінің көз алдында және қоғамдық пікірде әділ көрінеді [7, 138 б.].

Қазақстан кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістіктегі алғашқы мемлекеттердің бірі ретінде, «Құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңын қабылдау жолымен қылмысқа қарсы күрестегі алдын алу тетігін заңнамалық деңгейде іске асыруға кірісті [8].

В.Д. Лапшин қолданыстағы қылмыстық заңнама мен құқық қолдану жүйесі жазаны тағайындаудың түпкілікті нәтижесіне, сотталушының түзелгеніне немесе түзетілмегеніне назар аудармайды деп дұрыс айтады [9, 162 б.].

Қылмыстық заңнаманың жалпы және жеке артықшылығы қылмыстың алдын алудың жалпы жүйесіне сәйкес келуі және толықтырылуы керек және алдын-алу әсерінің басқа нысандары мен әдістері белсенді емес және тиімсіз болған кезде қылмыскердің жеке басына әсер етудің ерекше шаралары ретінде ұсынылуы керек.

Үшінші. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазалардың тиімділігін арттыру.

Жоғарыда атап өткеніміздей, сотталғандарға қолданылатын қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары әрдайым тиімді бола бермейді және қылмыстың төмендеуі бойынша қоғамның үмітіне сәйкес келмейді.

Н.Ф. Кузнецовтың тиімділік – бұл нәтиже және мақсатқа қол жеткізушілік деген пікірімен келіспеу қиын. Жазаның тиімділігі оның үш мақсатына жету шарасымен анықталады: әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, жалпы және арнайы алдын-алу [4, 747 б.].

Біздің ойымызша, құқық қолдану процесін жүзеге асыру барысында, ең алдымен, жасалған қоғамға қауіпті іс-әрекет үшін жазадан бұлтартпастық қамтамасыз етілуі керек.

Өйткені, қылмыстық құқық бұзушылықтар (қылмыстар, қылмыстық теріс қылықтар) жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің тиімділігі тағайындалатын жазаның қатандығымен емес, оның бұлтартпаушылығымен өлшенуі тиіс.

Құқық қолдану практикасын зерделеу қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары ҚР ҚК 39-бабының 2-бөлігінде [10, 37 б.] қылмыстық жазалаудың алдына қойылған мақсатқа кейде ғана қол жеткізбейтінін, керісінше теріс нәтиже тудыратынын көрсетті, өйткені қылмыстық заңнама талап ететіндей сотталған адам түзелудің орнына жақсармайды және одан да жаман бола түседі.

Қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің, сотталғандардың сауалнамасы, Ресей Федерациясының танымал криминолог ғалымдарының (В.Н. Кудрявцев [11, 162 б., 169 б.], Г.Ф. Хохлаков [12, 164 б.] және т. б.) және Қазақстанның (А.А. Ескендіров [13, 70 б.] және т. б.) жұмыстарын зерттеу барысында жазалардың орындалуының жағымсыз салдарларының болуы айтылған. Алайда, бұрынғы сотталғандар толық ақталып, Парламенттің депутаттары (Украина), елдің Премьер-министрлері және тіпті Президенттері (Қырғызстан Республикасы) болған кезде түзеу мекемелерінде жазаны өтеудің оң салдары да орын алады.

Теория мен практикада пайда болған қылмыстың алдын алу мен ҚР қылмыстық заңнамасының жалпы және жеке алдын алу арасындағы алшақтықты жою керек.

Қылмыскерлерге ықпал ету шараларын таңдауда, қылмыстылықты тежеуде саралап қарау туралы қазақстандық ғалым Е.О. Алауханов тек бір ғана қылмыстық жазамен шектеліп қалмауды ұсынады [14, 116 б.]

Ғалымдар мен практиктер криминология да, қылмыстық атқару құқығы да бір кездері қылмыстық құқықтың құрамдас бөлігі болғанын және одан қайнар көзі болып шыққанын ұмытпауы керек, сондықтан олар бір-бірінен бөлек емес, бір-бірімен тығыз байланыста дамуы керек, бұл кейде тәжірибеде байқалады. Білім мен құқықтың аталған салаларын біріктіретін басты мақсат – қылмыстылық және қылмыскерлер болып табылады.

Бас бостандығынан айыру сияқты жаза түрін қысқарту арқылы, Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын одан әрі жетілдіру бойынша жұмысты жалғастыру қажет.

Мәселен, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген 2014 жылғы ҚР ҚК-де бас бостандығынан айыру (744), одан кейін айыппұл (471), одан кейін түзеу жұмыстары (468) сияқты жаза түрі басым. Қызмет бойынша шектеу (342), мүлікті тәркілеу (264), қоғамдық жұмыстарға тарту (152), тыйым салу (150), өлім жазасы (12).

Қазақтың әдеттегі құқығында бас бостандығынан айыру және тиісінше түрмелер сияқты жазаның мұндай түрі де болмағанын назарға алу. Жазалардың негізгі мақсаты-қалпына келтіретін сот төрелігі.

Сонымен, XV-XIII ғасырларда. әдеттегі заңда жазалардың келесі түрлері ерекшеленді:

1. өлім жазасы;
2. дене және масқара жазалар;
3. құн (сатып алу);
4. айып (айыппұл);
5. жәбірленушіні кінәлі тарапқа ұстап беру;
6. қоғамнан қуылу [15, 105 б.]

Бұдан басқа, бас бостандығынан айыруды қолдануға кейбір шектеулерді заңнамалық тұрғыда қайта қарау және бас бостандығынан айырудың шекті мерзімдерін төмендету.

Қорытынды. 2014 жылғы ҚР ҚК-нің 46-бабына сәйкес жасалған қылмыстары үшін бас бостандығынан айыру алты айдан 15 жылға дейін, ал аса ауыр қылмыстары үшін 20 жылға дейін не өмір бойы белгіленеді. Абайсызда жасалған қылмыстар үшін бас бостандығынан айыру мерзімі 10 жылдан аспайды. Қылмыстардың жиынтығы бойынша жазалар тағайындау кезінде бас бостандығынан айыру мерзімдері ішінара немесе толық аяқталған жағдайда, бас бостандығынан айыру мерзімі **25 жылдан**, ал үкімдердің жиынтығы бойынша **отыз жылдан** аспауға тиіс.

Сотталғандарды ұстау жағдайларына, түзеу процесін неғұрлым қысқа мерзімде аяқтау мүмкіндігіне, жыл сайын сотталғандар санының өсуіне, оларды ұстауға жұмсалатын шығындардың ұлғаюына, сондай-ақ Қазақстанның «түрме халқының» индексінің жақсартуға ұмтылуына байланысты көптеген мән-жайларды назарға ала отырып, қасақана жасаған қылмыстары үшін 10 жылдан аспайтын, абайсызда жасалған қылмыстар үшін 5 жылға дейін, қылмыстардың жиынтығы бойынша 12 жылға дейін және үкімдердің жиынтығы бойынша 15 жылдан артық емес бас бостандығынан айырудың ең жоғары мерзімдерін белгілеуді орынды болады деп есептер едік.

Бұдан басқа, ҚР ҚК 42-бабының 2-бөлігінде (еңбекке қабілетсіз деп танылған, тұрақты жұмысы жоқ немесе оқу орындарында өндірістен қол үзіп оқитын адамдарға түзету жұмыстарын тағайындауға болмайды), 45-бабының 3-бөлігінде (қамаққа алу кәмелетке толмағандарға, жүкті әйелдерге, жас балалары бар әйелдерге, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектерге, елу сегіз жастағы және ол жастан асқан әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге, бірінші және екінші топтағы мүгедектерге тағайындалмайды), 47-баптың 2-бөлігінде (өлім жазасы он сегіз жасқа дейін қылмыс жасаған адамдарға, әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге тағайындалмайды) көрсетілгендей, бас бостандығынан айыруды қолдануға кейбір

шектеулерді де қарастырған жөн.

Мысалы, ҚР ҚК-нің 46-бабына бас бостандығынан айыру егде жастағы (63 жастан асқан) адамдарға немесе екі немесе одан да көп бала тәрбиелеп отырған әйелдерге, алғаш рет онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған кәмелетке толмағандарға, бірінші және екінші топтағы мүгедектерге және т. б. қатысты тағайындалмайды деген тармақ енгізілсе болады.

Бұл жерде барлық жасалатын қылмыстар туралы айтылып тұрған жоқ. Адам өлтіру, зорлау және басқа да жоғары қоғамдық қауіп тудыратындарды (терроризм, экстремизм, отанға опасыздық, тыңшылық және басқалар) бұл тармаққа жатқызуға болмайды.

Ресей Федерациясының еңбек сіңірген ғылым қайраткері, заң ғылымдарының докторы, профессор В.И. Селиверстовтың ғылыми жетекшілігімен ресей ғалымдарының экономикалық және лауазымдық қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға сотталғандарға оны өтеуді ұйымдастыру туралы [16, 37 б.; 17, 25 б.] теориялық және практикалық тұрғыдан ұтымды жаңа теориялық моделінің ұсыныстарын негіздеп, осы идеяны Қазақстан Республикасында іске асыру мүмкіндігін пысықтаған орынды болар еді.

Мәселен, экономикалық немесе кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін сотталғандарды осылайша криминалдық әлемді қолдай отырып, қылмыстық элементтерге немесе қылмыстық-атқару жүйесінің сыбайлас жемқорлыққа ұшыраған қызметкерлеріне «жем қылу» үшін жалпы түзеу мекемелеріне емес, оларды жазасының белгіленген толық мерзімін өтеу үшін сотталғандарға жазаны өтеудің белгіленген режимін бұзбай қоғам мен мемлекеттің игілігі үшін жұмыс жасауға және өзінің қылмыстық әрекеттерімен келтірілген залалды толық көлемде өтеуге мүмкіндік беру үшін колония-қоныстар орналастырып (қауіпсіздігі барынша төмен мекемелер) қандай да бір қараусыз қалған ауылға жіберу керек.

Мұндай тәсіл сотталушының өзіне де тиімді, таңдалған ауылға үлкен пайда келтіріледі, ең бастысы қылмыстық заңнаманың адамгершілігі қамтамасыз етіледі және қылмыстық жазаның мақсаттары толық көлемде жүзеге асырылады.

Жоғарыда айтылған мән-жайларды ескере отырып, бізбен қылмыскерлер мен қылмыстылыққа әсер етудің тиімді құралы ретінде жазаның жекелеген аспектілерін қайта қарауға ұсынып отырған тәсіл, құқық қорғау органдары мен азаматтық қоғам алдында қылмысқа қарсы күресте көптеген міндеттерді шешуге ықпал етеді деп айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674.*
2. *Долгова А.И. Криминология: учебник/ под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М, 2010. – С.1008.*
3. *Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – С. 256.*
4. *Полный курс уголовного права: В 5 т. /Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И.Коробеева. Т.1. Преступление и наказание. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С.1133*
5. *Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. – Л.: ЛГУ, 1973. – С.115 .*
6. *Шнарбаев Б. К. Назначение и исполнение уголовного наказания: Монография. – 2-е изд., перераб. и доп. / Шнарбаев Б.К. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020. – С. 597.*
7. *Кудрявцев В.Н. Популярная криминология. – М., 1998.*
8. *О профилактике правонарушений: Закон Республики Казахстан от 29.04.2010 №271-IV – Алматы: ЮРИСТ, 2012.– С.12.*
9. *Уголовное наказание: социально-правовой анализ, систематизация и тенденции развития: Монография /под ред. докт. юрид. наук В. Ф. Лапина.- М: Юрлитинформ, 2018. – С.408.*
10. *Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.– Алматы : Издательство «Норма-К», 2022. – С.268.*
11. *Кудрявцев В. Н. Стратегия борьбы с преступностью. – М.: Юрист, 2003.– С.352.*
12. *Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник/Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М.: Юрист, 1999. – С.511.*
13. *Ескендиоров А.А. Проблемы исполнения наказаний в отношении несовершеннолетних*

осужденных. Учебное пособие. – Костанай, 2008.

14. Алауханов Е.О. Криминология. Учебник: Общая и Особенная части.– Алматы: Жеті жарғы, 2008.– С.664.

15. Еркін Абиль. История государства и права Казахстана. (издание 4-е, переработанное и дополненное). – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020.– С.240.

16. Отбывание лишения свободы осужденными за экономические и должностные преступления: первый вариант теоретической модели/ под научн. ред. д.ю.н., проф. В.И.Селиверстова. – М.: ИД «Юриспруденция», 2018. – С.72.

17. Отбывание лишения свободы осужденными за экономические и (или) должностные преступления: итоги теоретического исследования. – М.: ИД «Юриспруденция», 2019. – С.464.

МРНТИ 10.17.51

УДК 343.6

Ахметбеков А.К. ¹

¹Академия правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ ЧЕЛОВЕКА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрено понятие причинения вреда здоровью согласно Нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека» и Правилам организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденным приказом Министра юстиции РК от 27 апреля 2017 года. Между положениями указанных актов усматривается противоречие в части применения терминов. В работе сформулировано предложение по устранению противоречия.

Ключевые слова: вред здоровью, квалификация преступлений против личности, правила организации экспертизы.

А.Қ. Ахметбеков¹

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары Академиясы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДА АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЗИЯН КЕЛТІРУ ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы "адам өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтардың біліктілігі туралы" Нормативтік Ережесіне және Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2017 жылғы 27 сәуірдегі бұйрығымен бекітілген Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларына сәйкес денсаулыққа зиян келтіру ұғымы қарастырылды. Көрсетілген актілердің ережелері арасында терминдерді қолдануға қатысты қарсы көрсеткіштер қаралады. Жұмыста қызметті тоқтату туралы ұсыныс жасалды.

Түйін сөздер: денсаулыққа зиян, жеке адамға қарсы қылмыстарды саралау, сараптаманы ұйымдастыру ережелері.